

WIERZBA jako inspiracja i motyw przewodni wycieczki dla dzieci

Tomasz GRABOWSKI

Wierzba płacząca w miejskim parku (Warszawa – Pole Mokotowskie)

Wierzby stanowią nieodłączny element krajobrazów polskich. Rosną przy drogach, na podwórkach, w lasach, parkach, możemy je spotkać prawie wszędzie. To wielka zaleta! Aby znaleźć wierzbę, trzeba po prostu wyjść poza mury szkoły, przedszkola, domu.

Wierzby są niezwykle wdzięcznym tematem zajęć z dziećmi ze względu na bogactwo możliwych do omówienia wątków – nie tylko przyrodniczych, ale również gospodarczych, medycznych, kulturowych, historycznych. Ponieważ nadmiar szczegółów przedstawianych na lekcji jest grzechem

Ogłowione wierzby. Typowy element polskiego krajobrazu

równie dużym jak ich ubogość, więc doświadczenie i intuicja powinny podpowiedzieć nauczycielowi, które z tematów „wierzbowych” mają być poruszone w trakcie zajęć terenowych. Uważam, że nauczyciel powinien wręcz spontanicznie wybierać konkretne tematy podczas wycieczki, reagując na zachowanie dzieci, ich odpowiedzi, zainteresowanie lub jego brak.

Wierzba to w systematyce roślin rodzaj (*Salix L.*) skupiający w Polsce 28 gatunków, wśród których znajdują się drzewa, krzewy i krzewinki. W obrębie rodzaju wierzba tworzą się liczne mieszańce, często „utrudniające” szczegółową identyfikację. W Polsce, w sposób naturalny, występują trzy gatunki drzew z rodzaju wierzba – wierzba biała (*Salix alba*), wierzba krucha (*Salix fragilis*) oraz wierzba iwa (*Salix caprea*). Postać małych drzew mogą niekiedy przyjmować wierzby krzewiaste np. wierzba wiciowa, wierzba trójpręcikowa¹.

W naturalnym środowisku przyrodniczym, wierzby zajmują przeważnie zasobne w wodę, zalewane siedliska nadrzeczne lub podtapiane przez wody gruntowe siedliska bagienne. Niektóre gatunki, np. wierzba piaskowa – podgatunek wierzby płaczącej, chętnie rosną na suchych piaskach.

W miastach sadzone są najczęściej, ze względu na dekoracyjne walory, wierzby płaczące, będące odmianą wierzby białej lub formą mieszańcową wierzby białej i wierzby babilońskiej (*Salix x chrysocoma*)². W parku, nad stawem, nad rzeką można spotkać również wierzbę kruchą, wierzbę iwę oraz różne wierzby krzewiaste.

Wierzby są roślinami rozdzielnopłciowymi, dwupiennymi – kwiatostany męskie występują na innych osobnikach niż kwiatostany żeńskie. Dwupienność jest cechą szalenie atrakcyjną z punktu widzenia takiej formy dydaktyki, która ma wzbudzać u dzieci prawdziwe zainteresowanie. Jednocześnie określenie, czy wierzba, pod którą stoimy, jest

¹ Seneta W., Dolatowski J. *Dendrologia*, wydanie 4, PWN, 2008.

² Seneta W. *Dendrologia*, cz. 2, wydanie 5, PWN, 1995.

Zarośla wierzby purpurowej i wiciowej tuż przy brzegu Wisły

„mężczyzną”, czy też „kobietą”, wymaga od prowadzącego zajęcia pewnych umiejętności botanicznych, rzetelnego przygotowania tego konkretnego tematu, użycia lupy oraz wybrania odpowiedniej pory roku – wiosny, kiedy można obserwować rozwijające się kwiatostany i owocostany. Znajdowanie wierzby jest kształtowaniem umiejętności nazywania „obiektów przyrodniczych” znajdujących się obok domu, przedszkola, szkoły. Rozpoznawanie stanowi jednocześnie naturalny trening wyrabiania u dzieci zmysłu wzroku, dotyku i zapachu.

Niewiele osób zdaje sobie sprawę z szerokiego wykorzystania wierzby w medycynie i chemii. Dawniej wyciąg z kory wierzbowej lub żucie kory wierzbowej, przeważnie wierzby białej i purpurowej, stosowano jako skuteczny środek przeciwgorączkowy, przeciwzapalny i przeciwbólowy. Nic dziwnego, w korze wierzbowej znajduje się glikozyd fenolowy - salicyna, która w organizmie człowieka przekształca się w kwas salicylowy. Z kolei, z kwasu salicylowego otrzymuje się kwas acetylosalicylowy, czyli aspirynę³. Kora wierzby białej nazywana jest naturalną aspiryną. Nazwa salicyny i związków jej

pokrewnych nawiązuje do łacińskiej nazwy *Salix*, która jest prawdopodobnie związana z celtyckimi wyrazami *sal* – sąsiedztwo oraz *lis* – woda⁴.

Kora różnych wierzby była dawniej jednym z głównych źródeł, obok drewna dębowego, pozyskiwania naturalnych garbników. Tymi niezwykle cennymi związkami – garbnikami zawartym w korze wierzby są m.in.: katechina i jej pochodne oraz taniny⁵. Garbniki służą do garbowania, czyli wyprawiania skóry zwierzęcej, która dzięki temu procesowi staje się miękka i elastyczna oraz nie ulega procesowi rozkładu⁶. Przekazywane informacje chemiczne zgrabnie wiążą praktyczne doświadczenia dzieci (lekarstwa znajdujące się w podręcznej apteczce, noszone na co dzień skórzane obuwie) z drzewami spotykanymi przy przedszkolu i szkole.

Wierzby rosną niezwykle szybko, ich pędy są zazwyczaj giętkie i elastyczne. Dawniej służyły ludziom jako pasza dla zwierząt gospodarczych, materiał do wykonania plecionych płotów, materiał

⁴ Rejowski M. Pochodzenie łacińskich nazw roślin polskich, Przewodnik botaniczny, 1966.

⁵ Waliszewska B., Dukiewicz H. Wykorzystanie wierzby w farmacji, Zeszyty Naukowe Wydziału Nauk Ekonomicznych nr 18/2014.

⁶ Chodkowski J. [red.] Mały słownik chemiczny, Wiedza Powszechna, 1976.

³ Podbielkowski Z. Słownik roślin użytkowych, Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, 1980.

Wierzba iwa – nierozwinięte kotki

Wierzba iwa – rozwinięte kotki (kwiatostany męskie)

opłaty, jako surowiec w koszykarstwie. Koszykarstwo, rzemiosło związane z wyrobem przedmiotów użytkowych i ozdobnych poprzez zaplatanie pędów roślin, nazywane jest często wikliniarstwem. Terminologiczne alternatywy łatwo jest wyjaśnić. Wśród surowców koszykarskich pozycję hegemonu dźwierz wierzba purpurowa, czyli wiklina, głównie jej odmiana nazywana wierzba amerykańską⁷.

Pędy wierzbowe były szczególnie cennym surowcem dla chłopów w Polsce, żyjących w warunkach pańszczyzny. Brak prawa do korzystania z lasu powodowały, że szybko rosnące drzewa, sadzone przy drodze lub w pobliżu gospodarstwa, stanowiły jedyne dostępne źródło surowca drzewnego na paszę, opał, przedmioty domowego użytku.

⁷ Kwinichidze M., Dzieciotowski W. Roczniki Gleboznawcze, t. XIII, z. 2. Polskie Towarzystwo Gleboznawcze, 1963.

Wierzba iwa – rozwinięte kotki (kwiatostany męskie)

Z wymienionymi formami wykorzystania wierzby wiąże się niezwykle charakterystyczny rys polskich krajobrazów – ogłowione wierzby. Rzędy smutnych, jesiennych, ogłowionych wierzby to dla wielu z nas symbol Mazowsza, muzyki Chopina.

Samo ogławianie jest zabiegiem przycinania żyjących pędów w koronie drzewa. Powoduje ono wykształcenie się u wierzby charakterystycznego głowiastego pokroju. Głowa wieńcząca krótki pień jest tworzona z nowych pędów odrosłowych, rosnących niezwykle szybko, ale równocześnie łatwo odłamujących się.

Aktualna ocena ogławiania jest skrajnie różna. Z jednej strony na pierwszy plan wysuwany jest pozytywny wymiar historyczny, zwyczajowy i krajobrazowy ogławiania. Towarzystwo Przyrodnicze „Bocian” ogłosiło trzecią sobotę stycznia Dniem Wierzby Głowiastej. Organizowane są wtedy lokalne akcje ogławiania wierzby i spotkania popularyzujące tradycję ogławiania, podkreślana jest ważna siedliskowa rola głów wierzbowych dla wielu gatunków ptaków. Z drugiej strony, coraz częściej można usłyszeć opinie traktujące ogławianie jako bezmyślny zwyczaj oraz przypisujące ogławianiu szereg negatywnych skutków w postaci obniżenia zdrowotności, okaleczenia i skracania życia drzew⁸.

Współcześnie w ochronie środowiska ważne zastosowanie znalazła wierzba energetyczna. Jest to krzew, utożsamiany z wierzbą wiciową – czyli witwą lub traktowany jako jedna z jej odmian. Preferuje ona siedliska silnie wilgotne, przypominające nadrzeczne tarasy zalewowe, rośnie przy tym niezwykle szybko. Wierzba energetyczna jest wykorzystywana do tworzenia hydrobotanicznych oczyszczalni ścieków. Ścieki są w nich wylane na duże powierzchnie obsadzone wierzbą, która odżywiają się np. związkami biogenymi ze ścieków, powoduje ich stopniowy rozkład. Po kilku latach funkcjonowania oczyszczalni, kilkumetrowe wierzby są wycinane i przeznaczane na materiał opatowy np. polana, brykiety i zrębki⁹. Zaznajomienie dzieci z wielorakimi zastosowaniami wierzby w życiu codziennym, kształtuje w nich zdolność spojrzenia na środowisko przyrodnicze w wymiarze praktycznym, wpływa na formowanie spostrzegawczości i pomysłowości.

⁸ Kosmala M., *Prawdy i mity o ogławianiu drzew* [w:] „Zieleń miejska” rocznik 2006, t. 3. Wydawnictwo ABRYS, 2006.

⁹ Józwiakowski K. *Właściwości chemiczne trzciny i wierzby ze złóż gruntowych małych oczyszczalni ścieków na terenach wiejskich*, Infrastruktura i ekologia terenów wiejskich nr 1/2005, Polska Akademia Nauk, 2005.

Szybki wzrost będący z jednej strony zaletą, może stanowić również negatywną cechę wierzby. Kilkudziesięcioletnia wierzba jest już dojrzałym drzewem. Krótkowieczność wierzby, szybkie próchnienie pni, brak regularnych, prostych, wysokich pni powoduje niewielkie wykorzystanie wierzby w leśnictwie¹⁰. Trudno jest w sposób obiektywny porównywać wiek, jakiego dożywają różne drzewa. W leśnictwie przeciętny wiek, w którym drzewostan danego gatunku osiąga stan kwalifikujący go do wycięcia nazywany jest wiekiem rębności. W wielu nadleśnictwach wiek rębności dla dębu wynosi 180 lat, dla sosny 110 lat, natomiast dla wierzby zaledwie 50 lat¹¹.

W wielu miastach wierzby sprawiają równie duże kłopoty jak topole i klony jesionolistne. Właśnie te drzewa były często preferowane w zadrzewieniach miejskich jako drzewa szybko rosnące i w efekcie, wręcz na naszych oczach, zmieniające charakter przestrzeni. Niestety szybki wzrost jest połączony, w tym przypadku, z szybkim obumieraniem i stwarzaniem zagrożenia dla życia. Służby miejskie są zobowiązane do ciągłego monitorowania wymienionych drzew i regularnego dokonywania ich cięć sanitarnych, a w razie niebezpieczeństwa do ich wycięcia. Takie sytuacje są zarzewiem ostrych konfliktów pomiędzy emocjonalnie i ekologicznie zaangażowanymi społecznościami lokalnymi oraz bezdusznymi, jak się w pierwszym momencie wydaje, służbami miejskimi. Rozstrzygnięcie tego typu sporów wymaga podjęcia próby uwzględnienia argumentów obu stron.

W Polsce, w czasie Niedzieli Palmowej niesione są w procesjach palmy wykonane m.in. z wierzby. Stół wielkanocny obowiązkowo powinien być przystrojony gałązkami wierzbowymi posiadającymi bazie. Tak ważna rola wierzby w czasie Świąt Wielkanocnych związana jest głównie z powszechnością występowania oraz z efektywnością kwiatostanów, czyli kotków, popularnie nazywanych baziami. Szczególnie pięknie wyglądają gałązki z baziami męskich okazów wierzby iwy. Kwiatostan męski, zbudowany jest z kilkudziesięciu, pozbawionych płatków korony i działek kielicha, męskich kwiatów. W początkowej fazie rozwoju prezentuje się jako mięciutki,

¹⁰ Tomanek J. *Botanika leśna*, Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, 1997.

¹¹ Instrukcja Urządzania Lasu, Centrum Informacyjne Lasów Państwowych, 2012.

ułatwiająca zorganizowanie zajęć w terenie, wydaje się warta wykorzystania.

Bibliografia

1. Chodkowski J. [red.] *Mały słownik chemiczny*, Wiedza Powszechna, 1976.
2. *Instrukcja Urządzania Lasu*, Centrum Informacyjne Lasów Państwowych, 2012.
3. Józwiakowski K. *Właściwości chemiczne trzciny i wierzby ze złóż gruntowych małych oczyszczalni ścieków na terenach wiejskich*, Infrastruktura i ekologia terenów wiejskich nr 1/2005, Polska Akademia Nauk, 2005.
4. Kosmala M. *Prawdy i mity o ogławianiu drzew* [w:] „Zieleń miejska” rocznik 2006, t. 3. Wydawnictwo ABRYS, 2006.
5. Kwinichidze M., Dzieciotowski W. *Roczniki Gleboznawcze*, t. XIII, z. 2, Polskie Towarzystwo Gleboznawcze, 1963.
6. Podbielkowski Z. *Słownik roślin użytkowych*, Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, 1980.
7. Rejewski M. *Pochodzenie łacińskich nazw roślin polskich*, *Przewodnik botaniczny*, 1966.
8. Seneta W. *Dendrologia*, cz. 2, PWN, 1995.
9. Seneta W., Dolatowski J. *Dendrologia*, PWN, 2008.
10. Tomanek J. *Botanika leśna*, Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, 1997.
11. Waliszewska B., Dukiewicz H. *Wykorzystanie wierzby w farmacji*, Zeszyty Naukowe Wydziału Nauk Ekonomicznych nr 18/2014

Tomasz GRABOWSKI jest pracownikiem Zakładu Geoekologii Wydziału Geografii i Studiów Regionalnych na Uniwersytecie Warszawskim.